

LATVIEŠI UN VĀCBALTIEŠI STARPKARU PERIODĀ: NO KOPĪGAS KULTŪRAS IDENTITĀTES LĪDZ “PIEMINEKĻU KARAM”

Raimonds Cerūzis

Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents, vadošais pētnieks, VDK dokumentu izpētes zinātniskās komisijas dalībnieks.

Zinātniskās intereses: vācu faktora ietekme Latvijas teritorijas vēsturē, 19.–20. gs. nacionālo minoritāšu vēsture, Baltijas vēsture, ideoloģiju vēsture.

E-pasts: raimonds.ceruzis@lu.lv; LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

Raksts veltīts latviešu un vācbaltiešu (*Deutschbalten*) kopīgās un atšķirīgās kultūras identitātes jautājumiem starpkaru perioda Latvijā (1918–1939). Kā piemērs pētījumā izvēlēti atsevišķi aspekti, kas saistīti ar pagātnes mantojuma apzināšanu un interpretāciju, kopīgas baltiešu identitātes meklējumiem, kā arī abu tautību neseno vēsturisko atmiņu, kas izpaudās gan atbilstošu pieminekļu un memoriālu jaunveidē, gan senu un jaunāku kultūrvēstures liecību un pieminekļu postīšanā. Aprakstītajos piemēros izteiksmīgi parādās gan abu tautu vienotās kultūras identitātes iezīmes, gan ideoloģiskas un nacionālas pretrunas, kuras vēlāk izmantoja totalitārās Latvijas okupācijas varas. Komunistiskais režīms centās izcelt Latvijas sabiedrības sociālistisko pieredzi, bet vācu nacionālsociālistu režīms – antilielinieciskās tradīcijas.

Atslēgas vārdi: 20. gs. vēsture, ideoloģija, identitāte, vācbaltieši, landesvērs, Pirmais pasaules karš, pieminekļi, starpnacionālās attiecības.

VĀCBALTIEŠI, IEVADS IZPĒTES TRADĪCIJĀ

1939. gada 30. oktobrī pēc Vācijas iniciatīvas Latvija noslēdza līgumu par vācbaltiešu izceļošanu (*Umsiedlung*) uz Lielvāciju. Vairums šeit paudzēs dzīvojošo vācbaltiešu izceļoja. Tā 1934. gadā Latvijas statistikā bija uzrādīti 69 855 vācieši, kas veidoja 3,68% no iedzīvotājiem,¹ bet 2015. gada sākumā Latvijas sabiedrība jau

gadu desmitiem bija dzīvojusi pilnīgi citā etniskā vidē, kur vācu tautības pilsoņu ir vairs tikai 2193 personas.² Turklāt retais no šiem vāciešiem ir vācbaltiešu pēctecis, lielākoties tie ir ieceļotāji no bijušās PSRS republikām okupācijas laikā, tādēļ par vācbaltiešiem arī zina maz. Piemēram, 2013. gada 23. februārī Rīgā notika Vācijas Ārējo sakaru institūta (*Das Institut für Auslandsbeziehungen*) rīkotais 10. Baltijas vācu minoritāšu organizāciju forums, kur neviens no dalībniekiem vairs nebija vācbaltietis vai to pēctecis, tādēļ šī raksta autors bija aicināts nolasīt stundu ilgu lekciju Baltijas valstīs dzīvojošiem vāciešiem par vācbaltiešu, vācu un latviešu identitātes kopējiem un atšķirīgiem aspektiem (*Deutschbaltische, deutsche und lettische Identität: gemeinsames und unterschiedliches*).

Šobrīd par vācbaltiešu vēsturi Latvijā un attiecībām ar latviešiem pieejams plašs materiālu klāsts. 21. gadsimtā Latvijā klajā nākuši pat divi lielāki zinātniski pētījumi: šī raksta autora monogrāfija par vācu faktora politiskajiem un starpnacionālajiem aspektiem Latvijā starpkaru periodā³ un vācbaltiešu izceļošanai veltīts Ineša Feldmaņa apkopojošs pētījums.⁴ Vācbaltiešu un latviešu starpnacionālās attiecības tomēr joprojām paver visai plašu lauku pētniecībai. Politiskā vēsture ir apzināta visai labā līmenī un jaunu faktu atklājumi šeit maz iespējami, savukārt vācbaltiešu identitāte joprojām ir uzskatāma par neizpētītu jomu.

Abu tautu kultūrvēsturiskais mantojums un individuālais pagātnes vērtējums var būt visai labs palīgs, lai dotu arī precīzāku novērtējumu vācbaltiešu un latviešu attiecībām, kā arī ilustrētu abu tautu kultūras identitāti. Šī raksta autors jau 2003. gadā publicēja pētījumu, kurā pirmo reizi Latvijas historiogrāfijā aplūkoja 1929. gada pagātnes atceres dienu notikumu lomu latviešu un vācu attiecībās starpkaru periodā, atklājot līdz tam mūsdienu Latvijas historiogrāfijā neapzināto 22. maija (1919. gada 22. maijā notika Rīgas atbrīvošana no lieliniekiem, ko pamatā veica vācbaltieši) svētnību lomu starpnacionālajās attiecībās.⁵ Ar to tika aizsākta autora zinātnisku publikāciju sērija, veltīta vācbaltiešu vēsturiskajai atmiņai un dažādiem kultūras identitātes aspektiem.⁶ Daži no autora izklāstītajiem vēstures faktiem šobrīd pārņemti arī publicistikā.⁷

Nacionāli īpatnējo, tieši Baltijai un vietējām tautām raksturīgo, saudzējamo un saglabājamo vācbaltieši sāka apzināt jau kopš 19. gadsimta beigām, kad Krievijas Baltijas provincēs sākās rusifikācija un vietējā vācu politiskā elite nāca klajā ar visai politizētu lozungu par Baltijas provinču kultūras savdabību un autonomijas tiesībām. Vietējie Baltijas vācieši bija pirmie, kas mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijā dzīvojošos sāka dēvēt par baltiešiem (*Balten*). Baltijas vācieši šo jauno etnonīmu izmantoja, lai uzsvērtu vāciešu, latviešu un igauņu piederību pie vienotas kultūras un īpašas politiskās nācijas, kuras sastāvā saredzēja visas Baltijas sabiedrības kārtas neatkarīgi no nacionālās piederības.⁸ Starpkaru periodā šī tradīcija vēl bija ļoti aktuāla. Piemēram, redzamākais vācbaltiešu episko romānu autors Zigfrīds fon Fēgezaks (*S. von Vegesack*) savā 1935. gadā sarakstītajā populārajā romānu triloģijā “Baltijas traģēdija” visus baltiešus tradicionāli tēloja kā lielu ģimeni, kurā ir gan latvieši, gan vācieši ar savām atšķirīgajām profesijām un pienākumiem.⁹ Līdzīgi kā Fēgezaka romānā, arī šajā pētījumā viens no baltiešu identitātes aspektiem ir vēsturisko norišu un kopīgā kultūras mantojuma vērtējums. Šajā pētījumā autors aplūko abu tautību attieksmi pret kultūrvēsturisko mantojumu un plašāk analizē Pirmā pasaules kara, kā arī Neatkarības kara laika norišu un ar tām saistīto pieminekļu (monumentu) nozīmi vācbaltiešu un latviešu vēsturiskajā atmiņā. Raksta galvenā avotu bāze ir aprakstāmā laikmeta aculiecinieku zinātniskie darbi, atmiņas un publikācijas presē.

KULTŪRA VIENOJA, BET POLITIKA ŠĶĪRA

Nodibinoties Latvijas Republikai, par valstij un sabiedrībai raksturīgajām, sevišķākajām izcilajām iezīmēm runāja pastiprināti. Gan latvieši, gan vācbaltieši atzina, ka Latvijai ir sava nacionālā īpatnība, tomēr tā esot nenoteikta un vārdā nenosauicama. Tā, piemēram, jau 1922. gadā “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” tolaik plaši pazīstamais publicists, skolotājs, sabiedriskais darbinieks un Latvijas kara meta autors Jānis Lapiņš¹⁰ rakstīja, ka noteikti varam runāt par nacionālu literatūru, mūziku, īpatnēju

latvisku dzīves veidu un kultūru. Tikai nevaram uzrādīt noteiktu skolu glezniecībā un pilsētu arhitektūrā, nevaram arī nekad konkrēti pateikt, kā izpaužas šīs īpatnība.¹¹ Mākslas vēsturnieks, profesors un vēlākais Latvijas Universitātes rektors Ernests Felsbergs jau 1918. gada 3. janvārī kādā uzrunā latviešiem Tērbatā (Tartu) pauda, ka māksla latviešiem padodas diezgan labi, īpaši dziedāšana, bet latvietis milot arī baudīt acīm. Tā pie latviešu mājām parasti esot puķu dārziņi, kas neesot novērojams kaimiņos, tomēr sava īpaša arhitektūras stila latviešiem nav bijis un to arī nesa-gaidīsim, jo arhitektūra un būvniecība esot internacionāla un arī turpmāk būvēs atbilstoši materiālistiskā laikmeta prasībām.¹² Tas pats attiecoties arī uz skulptūrām, kur latvisko stilu saredzēt nevar, neesot neviena sabiedriska nama, kas būtu greznots ar oriģinālām skulptūrām.¹³ Tātad no tā secināms, ka arhitektūrā un tēlniecībā latvisko saistīja ar Rietumeiropas tendencēm.

Kultūras jomā bija un ir grūti izdalīt to, kas bija īpaši latvisks vai vācbaltisks. Viss bija sintezējies vienotā veselumā, un starpkaru periodā abas nacionalitātes mēģināja akcentēt savus nopelnus. Īpaši labi tas padevās vācbaltiešiem kā senajam sabiedrības vadošajam slānim ar savām īpašām identitātes iezīmēm. Tā, piemēram, vācu vēsturnieks Helmutus Muskats vēl pirms Otrā pasaules kara izteiksmīgi rakstīja, ka vācbaltiešu identitāte noteikti ir citādāka nekā Vācijas vācietim, jo vācbaltieši esot majestātiski pasaules cilvēki, pat zināmā mērā kosmopolīti, turpretim Vācijas vācieši kopš Vācijas kanclera Oto fon Bismarka laikiem dzīvojuši disciplinētā prūsiski politiskās domas vidē.¹⁴

Līdzīgus uzskatus pauda arī pazīstamais vācu starpkaru perioda publicists Hanss Rotfels, kam piebalsoja konservatīvi noskaņoti vācbaltiešu politiķi ar Saeimas deputātu Vilhelmu fon Firksu-Varvenu (*W. von Firks-Warwen*) priekšgalā. Viņi propagandēja tradicionālo ideju par vāciešu “īpašo uzdevumu” Baltijā, kas uzskatāms par vācbaltiešu eksistences jēgu un ļāvis izveidoties savdabīgai mentālai iezīmei – “misijas apziņai”.¹⁵ Ar to parasti tika saprasta vācu kultūras un tradīciju sargāšana un stiprināšana, proti, Baltijas vāciskās savdabības saglabāšana. Arī modernākā zinātniskajā vēstures literatūrā misionārisms (īpašā uzdevuma

apziņa) atzīts par svarīgu vācbaltiešu mentālo iezīmi, kas radījusi Baltijas vāciešiem pārākuma apziņu pār citām tautām (latviešiem, igauņiem, krieviem).¹⁶ 1939. gada nogalē, kad vācbaltieši bija sākuši izceļot uz Lielvāciju, latviešu labējās aprindas šo vācbaltiešu “misijas apziņu” dzēlīgi skaidroja kā nepieciešamu morālo pamatojumu tiesībām dzīvot šajā zemē, jo par savu “īsto tēvzemi” vācbaltieši Latviju nekad nav uzskatījuši un tiem nav bijusi tāda veida tēvzemes mīlestība, kāda tā bijusi latviešiem.¹⁷

Tomēr apsveicams bija tas, ka abas tautības apzinājās kultūras mantojuma vērtību un tiecās to saglabāt – latvieši to parasti centās darīt valstiskā institucionālā līmenī, bet vācbaltieši sabiedriskā kārtā. Kultūra drīzāk vienoja latviešus ar vāciešiem, nevis šķīra, kā tas bija novērojams politikas laukā. Kad vara nonāca latviešu vairākuma rokās, tika pārņemtas vairākas vērtīgas iniciatīvas, kuras bija iesākuši jau vācieši pirms Pirmā pasaules kara. Viena no šīm iniciatīvām bija tādas institūcijas izveide, kas nodarbotos ar vēstures liecību un arhitektūras pieminekļu saglabāšanu un aprūpēšanu. Vietējie vācieši bija pirmie, kas pievērsās Baltijas kultūras mantojumam un pieminekļu aizsardzībai. Jau pirms Pirmā pasaules kara viņi gan tiešā, gan pārnestā nozīmē bija kļuvuši par “kultūras sargiem”. Liela loma šeit bija Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrībai (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde*), kas pirmā sāka nodarboties ar kultūras mantojuma saglabāšanu un turpināja savu darbu visu starpkaru periodu. Biedrība darbojās jau kopš 1834. gada 1. septembra, un tā bija pirmā zinātniskā biedrība Baltijā, kas mērķtiecīgi un apzināti vienoja Baltijas provinces un veidoja kopīgu lokālo vēsturi.¹⁸ Citiem vārdiem, vācbaltieši pirmie saprata Baltijas reģiona vēstures vienotību, kas ļoti nozīmīga kļuva 20. gadsimtā, kad padomju okupācijas dēļ bija nepieciešams uzsvērt Baltijas valstu kopīgo identitāti. Līdz pat vācbaltiešu izceļošanai biedrībā notika darbs pie vācbaltiešu “baltiskās” identitātes meklējumiem, jo vācbaltieši centās, no vienas puses, identificēties kā Latvijai (resp. Baltijai) piederīgi, bet, no otras puses, tiecās saglabāt savu vāciskumu, lai pretendētu uz kultūras autonomijas iespējām Latvijā.

Interesantu polemiku par vācbaltiešu identitāti izraisīja Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrības līdzpriekšsēdētāja, redzamā sabiedriskā darbinieka Volfganga Vahtsmūta (*W. Wachsmuth*) uzstāšanās biedrības sanāksmē 1936. gada 9. decembrī. Galvenais Vahtsmūta akcents bija uz vācbaltiešu asiņu tīrību, kas saglabājusies kopš ieceļošanas pirms simtiem gadu, un tikai nebūtisku latviešu un pavisam niecīgu citu tautību asiņu piejaukumu.¹⁹ Vahtsmūtam asi oponenta latviešu kultūrvēsturnieks Jānis Straubergs avīzes “Rīts” piecu rakstu sērijā “Baltvācu izcelšanās”, “Bez dabiska pamata”, “Pārtautotie latvieši”, “Turīgo latviešu ievilkšana vāciešos” un “Atlauzts zars”.²⁰ Ar vēstures faktiem viņš centās pierādīt, ka vācbaltieši etniski nepārtraukti jaukušies ar latviešiem, jo citādi tie vispār būtu izmiruši savas skaitliskās niecības dēļ, un ka viņiem neesot bāzes nekādam citai īpašai identitātei kā tikai tādai, kas saistās ar visu latvisko. Daudzās vēstures liecības par latviešu pāriešanu vācietībā Straubergs izvirzīja kā pierādījumu, kas ļauj uzskatīt vācbaltiešus par latviešu tautai “atlauztu zaru”.²¹ Strauberga publikācijas labi atainoja Kārļa Ulmaņa autoritārisma posma latviešu sabiedrības viedokli par vācbaltiešiem, proti, latviešu apziņā vācbaltieši bija vācieši ar latvisku iezīmju piejaukumu. Diemžēl starpkaru periodā šī polemika par vācbaltiešu identitāti vairs neturpinājās un arī mūsdienās nav bijusi aktuāla.

Tik tiešām vācbaltiešu saistība ar latviešiem bija ļoti cieša, ne velti vācbaltieši mēdza Baltijas vāciešus, latviešus un igauņus saukt apvienojoši par “baltiešiem”. Bieži tiek aizmirsts, ka vācbaltieši bija pirmie, kas ielika pamatus arī latviešu valodas, folkloras, kultūras un senvēstures pētniecībai, tādējādi atzīstot to par svarīgu Baltijas kultūras identitātes sastāvdaļu. Jau 19. gadsimta pirmajā pusē tika publicēti pirmie modernie pētījumi par latviešu valodu, kultūru, paražām un senvēsturi.²² Kopš 1836. gada šiem jautājumiem regulāri pievērsās Tērbatā izdots Baltijas iknedēļas vēstures, ģeogrāfijas, statistikas un literatūras žurnāls “*Das Inland*” (“Iekšzeme”),²³ kurā publicējās tā laika ievērojamākie vācbaltiešu senatnes pētnieki, tostarp, piemēram, Karls Eduards Napjerskis (*C. E. Napiersky*). Baltijas senvēsturei pievērsās arī

viens no redzamākajiem vācbaltiešu 19. gadsimta vēsturniekiem, dedzīgākais tā laika Krievijas unifikācijas un rusifikācijas pretinieks, Baltijas autonomijas aizstāvis Karls Širrens (*C. Schirren*), kurš bija apzinājis pirmos sengrieķu un romiešu rakstītos avotus par baltu tautām un Baltijas jūras austrumu piekrasti, tādējādi akcentējot baltiešu ārkārtīgi seno kultūrvēsturi Baltijas provincēs un pretnostādot to Krievijas centrālās varas tradīciju un kultūras deformācijas politikai.²⁴

Jau 1908. gadā Baltijas vēsturnieki savā pirmajā kongresā nolēma izveidot Pieminekļu aizsardzības komisiju, kas rūpētos par kopīgo Baltijas kultūras vērtību saglabāšanu.²⁵ Starpkaru periodā vācieši turpināja aktivitātes Baltijas vēstures izpētē un kultūrvēstures vērtību saglabāšanā. Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrība un tās paspārnē izveidotais Baltijas arhitektūras pieminekļu arhīvs (*Das Baltische Baudenkmäler-Archiv*) zināmā mērā pat konkurēja vai darīja paralēlu darbu Izglītības ministrijas pakļautībā esošajai latviešu kontrolētajai Pieminekļu valdei. Kā liecina šī arhīva pārziņa Burharda fon Ulrihena (*B. von Ulrichen*) apkopotā informācija par laika periodu līdz 1934. gadam, jau pirms Pasaules kara vācbaltiešu iniciatīvas rezultātā izdevās ievākt ziņas par Baltijas luterāņu baznīcās uzglabātajām kultūras vērtībām, kā arī veikt Rīgas senāko būvju fotofiksāciju un uzmērīšanu. Diemžēl Pirmā pasaules kara un Pētera Stučkas lielinieku valdīšanas laikā lielākā daļa šo materiālu esot gājusi bojā. Pēc kara Baltijas arhitektūras pieminekļu arhīvs turpināja aktīvi darboties. Piemēram, 1924. gadā barons Frīdrihs fon Volfs (*F. von Wolf*) izveidoja izstādi "Lauku būvju skati", kur bija eksponētas to ēku fotogrāfijas, kas liecināja par Baltijas kultūras vēstures vienotību (baznīcas, muižas, arī zemnieku mājas mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijās). Gadu gaitā šo fotodokumentu skaits pieauga līdz 10 000 vienībām, ko uzskatīja par lielu vērtību visas Baltijas mērogā.²⁶ 1936. gadā arhīvā un Doma muzejā kopumā uzkrātās vērtības pārņēma Pieminekļu valde, tādējādi centralizējot kultūras mantojuma lietas pilnīgā valsts pārziņā.²⁷

Atbalsts valstiskajai pieminekļu aizsardzībai no vācu puses izskanēja daudzkārt un sistemātiski – gan parlamentārās demo-

krātijas laikā, gan arī Kārļa Ulmaņa autoritārisma laikā, kad pastiprinājās valstiska nacionālisma tendence. Skaidru atbalstu Pieminekļu valdei deva arī pieminētais B. Ulrihens, kurš, līdzīgi kā citi viņa līdzgaitnieki, priecājās, ka Pieminekļu valdes vadībā notiek 1919. gadā nodedzinātās Jelgavas pils atjaunošana, kā arī uzsākti Rundāles pils saglabāšanas darbi,²⁸ kas ir noslēgušies tikai 2015. gadā. Tādējādi var secināt, ka vācbaltieši saredzēja abu tautu kultūrvēsturisko identitāti vienotā kopībā un bija apmierināti arī ar valsts politiku pieminekļu saglabāšanā, tomēr atsevišķos jautājumos bija domstarpības un ne tikai starp vācbaltiešiem un latviešiem, bet arī pašu vācbaltiešu starpā.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē notika Doma baznīcas apkārtnes pārveide, tika nojauktas mazāk svarīgas un arhitektoniski mazvērtīgas ēkas un veidots tagadējais Doma laukums (sk. 1. att.). Attieksmē pret notiekošo paši vācbaltieši nebija vienprātīgi. Plašāk bija dzirdami tie, kas atbalstīja Doma baznīcas apkārtne esošo māju nojaukšanu un Doma akcentēšanu apkārtējā vidē. Tā, piemēram, žurnālists un vēsturnieks Hanss fon Rimša (*H. von Rimscha*) Rīgas vācu laikrakstā “*Rigasche Post*” 1938. gadā ar gandarijumu konstatēja, ka Latvijas valdība neturpina Krievijas impērijas laikā iesākto sistemātisko vācu izcelsmes arhitektūras pieminekļu iznīcināšanu, un laukuma izveidi ap Domu vērtēja kā pasākumu unikālā arhitektūras pieminekļa saglabāšanai.²⁹ Bija arī aprindas, kas uz Doma “atbrīvošanu” skatījās ar nostalgisku nožēlu un aicināja pārāk neaizrauties ar laukuma izplešanu. Te kā piemērs minams tolaik pazīstamais vācbaltiešu arhitekts, Rīgas Biržas komercskolas (tag. Mākslas akadēmija) un Rīgas pirmo ūdenstorņu autors Vilhelms Bokslafs (*W. Bockslaff*), kura viedoklim laikrakstā “*Rigasche Rundschau*” 1937. gada 11. martā bija atvēlēts vesels atvērums ar nosaukumu “Mūsu vecā Rīga: pazaudētie arhitektūras pieminekļi”. Viņaprāt, necilo ēku nojaukšana nodarījusi kaitējumu Rīgas kultūrvēsturiskās identitātes kopumam.³⁰ Kaut arī līdzīgi rīkojušās daudzas pilsētas Eiropā, tostarp Ulma un Ķelne Vācijā, kas atbrīvojušas laukumus ap savām katedrālēm, tagad tās savu rīcību nožēlojot un pat prātojot par laukumu atkalapbūvi.³¹

Visnotaļ pozitīva iezīme bija tā, ka saistībā ar Doma laukuma izveidi parasti nefigurēja nacionāla rakstura polemika, kas bija tik parasta iepriekš, piemēram, kad Satversmes 81. panta kārtībā 1931. gada 29. septembrī Kārļa Ulmaņa veidotais Ministru kabinets īstenoja Doma atsavināšanu vācu draudzei. Vēl pat pēc Otrā pasaules kara vācbaltiešu vēsturnieki to uzlūkoja kā noziedzīgu valsts rīcību.³² Vācbaltieši Doma baznīcas apkārtnes atbrīvošanu neuztvēra kā pret vācu mantojumu vērstu darbību.

Tajā pašā laikā trīsdesmito gadu nogalē neizpalika arī starpnacionāla rakstura diskusija par kultūras identitāti un seno arhitektūras mantojumu Latvijā. Ulmaņa autoritārā režīma laikā bija valdībai pietuvinātas aprindas, kas vēlējās panākt, lai Latvija iegūst "latvisku seju". Tā, piemēram, 1938. gadā sabiedrisks darbinieks, žurnālists un viens no tā laika latviešu kultūras teorētiķiem Artūrs Kroders publicēja rakstus centrālajā laikrakstā "Brīvā Zeme", viņa vadītās Preses biedrības mēnešrakstā "Vārds" un reģionālajā presē, kur prasīja viduslaiku vācu pilsdrupu nojaukšanu un šo "drūmo akmens kaudžu" iemūrēšanu latviešu zemnieku kūtīs un staļļos, jo "cilvēku mītnēm neesot lietojami šie lāstiem apkrautie akmeņi".³³ Kroders ierosināja vācu pilsdrupu vietā atjaunot tur pirms tam bijušās senlatviešu pils, bet visās tajās vācu pils, kas vēl nav pārvērtušās par drupām, ierīkot muzejus, kuros tiktu eksponētas liecības par latviešu tautas ciešanām svešu iekarotāju varā.³⁴ Rakstu saturu tūlīt pat pārpublicēja gan lielākais vācu laikraksts "*Rigasche Rundschau*", gan populārākais žurnāls "*Baltische Monatshefte*", kas to bija ierindojis mēneša svarīgāko norišu uzskaitījumā.³⁵ Šo Krodera provokāciju izdevās nolīdzināt bez tālāka vācbaltiešu protesta, jo iebilst sāka arī latviešu inteliģences pārstāvji. Ievērojamākais Latvijas tūrisma kustības veidotājs un veicinātājs starpkaru periodā Kārlis Ludvigs Vanags šādu Krodera priekšlikumu uzskatīja par vandalismu un tūrisma objektu iznīcināšanu.³⁶ Tādējādi tika skaidrots, ka minētie pieminekļi ir neatņemama Latvijas kultūras identitātes iezīme, kas padara to īpašu arī pasaules mērogā.

1. att. Herdera laukums ar Johana Gotfrīda Herdera pieminekli iepretim Doma baznīcai, ap 1870. gadu. Redzama blīva apbūve Doma baznīcas apkārtnē
(no Latvijas Nacionālās bibliotēkas (turpmāk: LNB) datubāzes “Zudusī Latvija”)

1.a att. J. G. Herdera piemineklis pēc atjaunošanas 1927. gadā
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

PIEMINEKLIS VĀCU ZEMESSARGAM
 (“LANDŠTURMISTAM”) UN HINDENBURGA KOLONNA

Pret arhitektūras pieminekļiem latviešu un vācbaltiešu attieksme bija lielākoties vienādi korekta, bet gluži pretēja situācija novērojama attieksmē, piemēram, pret ielu pārdēvēšanu un pieminekļiem, kuri bija uzslieti salīdzinoši nesen par godu kādai personai vai vēsturiskam notikumam. Šajā jomā visu starpkaru periodu bija domstarpības, kas nebija nedz mākslinieciskas, nedz praktiskas, bet lielākoties nacionālās un politiskas. Īsta revolūcija ielu pārdēvēšanā notika 1923. gadā, kad darbu noslēdza Rīgas ielu pārdēvēšanas komisija. Pārdēvētas tika tās ielas, kuru nosaukumiem nebija sasaiste ar Latvijas kultūras vēsturi, kas iemiesoja Krievijas impērijas laiku vai cildināja kādu latviešiem nepatīkamāku vēsturiskas izcelsmes personāžu. Tā rezultātā, piemēram, Meinharda iela kļuva par Gaujas ielu, Samsona iela par Jahtkluba ielu, Svētajam Jurim veltītā Jura iela (*Georgenstrasse*) par Jura Alunāna ielu, Totlēbena bulvāris par Kalpaka bulvāri, Pletenberga iela par Ķīšežera ielu, Ketlera prospekts par Kokneses prospektu, Paulūči iela par Merķeļa ielu utt.³⁷ Vietējie vācieši šādu rīcību izprata kā vāciskajai (rietumnieciskajai) kultūras tradīcijai nedraudzīgu žestu. Turklāt, kā rakstīja, piemēram, starpkaru periodā senākā vācu avīze, Liepājas *“Libauische Zeitung”*, pilnīgi nepamatota nosaukuma maiņa šķita tad, ja jaunais nosaukums nekādā veidā ne-saistījās ar ielas vēsturisko mantojumu, tās apkārtni vai ainavu.³⁸

Tomēr ielu nosaukumu maiņa sacēla krietni mazāku ažiotažu, salīdzinot ar pieminekļiem, kuri bija veidoti militārpolitisku apsvērumu rezultātā. Te var runāt pat par īpašu “pieminekļu karu”. Pirmais notikums šai “pieminekļu karā” norisa pavisam drīz pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas un saistās ar piemi-nekli, kas padomju okupācijas laikā tika iesaukts par “Koka Frici”. 1918. gada 3. septembrī bija apritējis gads, kopš Pirmā pasaules kara laikā Rīga bija nonākusi Vācijas karaspēka okupācijā, vai, kā vācieši mēdza teikt, bija apritējis gads kopš Rīgas “atbrīvošanas”. Lai svinīgi atzīmētu šo gadadienu, tika atklāts piemineklis vācu zaldātam – karā iesauktajam vācu rezervistam – zemessargam jeb

2. att. Vācu landšturmista (zemessarga) pieminēkļa atklāšana 1918. gada 3. septembrī. Pasākumā pulcējas plašas tautas masas, tostarp ar karogiem ieradušās arī vācu un latviešu studentu korporācijas (no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

tā dēvētajam landšturma karavīram (sk. 2., 3. att.). Tā arī rīdziņieki šo pieminēkli sauca – par “dzelzs landšturmistu” (*der Eiserne Landstummann*). Pieminēkļa uzstādīšanu finansēja un organizēja Vācijas sabiedriskā organizācija – Vācu kara palīdzības biedrība (*Deutsche Kriegshilfe*). Pieminēkļa skici izstrādāja rīdziņieks, tajā laikā pazīstams portretu gleznotājs un zīmēšanas skolotājs Teodors fon Krauss (*Th. von Krauss*),³⁹ kurš pirms kara kopā ar latviešu gleznotāju Jani Rozentālu bija strādājis par skolotāju privātajā Rīgas zīmēšanas un gleznošanas skolā.⁴⁰ Vācu landšturmista pieminēklis ne tikai simbolizēja ierindas vācu armijas karavīra varonību un pašaieliedzību, bet arī apliecināja Rīgas piederību Vācijas impērijai.

Rīgas iekarošanas svinības un pieminēkļa atklāšana 1918. gada septembra sākumā izvērtās par lielākajiem oficiālajiem svētkiem vācu okupācijas laikā. Tā, piemēram, Baltijā nozīmīgākais vācu laikraksts “*Rigasche Zeitung*” rakstīja, ka svinības sākušās vēl pirms 3. septembra, kad Rīga īpaši uzposta, laukumā pie tā laika

3. att. Rīdzinieki
pozē pie vācu
landšturmista
pieminekļa
1918. gada
3. septembrī
(no LNB datubāzes
“Zudusi Latvija”)

apgabala ķeizarkās pārvaldes ēkas (*Das keiserliche Gouvernement*, tagad Rīgas Apgabaltiesa), kur bija uzstādīts monuments, tika eksponētas pat trofejas – Krievijas karaspēka lielgabali, apliecinot Vācijas panākumus karā.⁴¹ Svinību ietvaros norisa vācu karaspēka parāde Esplanādē, vācu okupācijas pārvaldes amatpersonas un vietējie vācbaltieši svinīgajās uzrunās slavēja Vācijas ķeizaru un impēriju. Kulminācija visam bija monumenta atklāšana.⁴² Tika iedibināts arī rituāls – katrs, kas samaksāja ziedojumu Vācu kara palīdzības biedrībai, varēja iedzīt krustveida naglu pieminekļa koka postamentā, apliecinot savu atbalstu vācu panākumiem frontē. Visai drīz šo iespēju izmantot sāka visas okupācijas varas amatpersonas un vācu armijas virsniecība, kā arī iebraukušās amatpersonas no dažādām Vācijas pavalstīm un pilsētām, bet “*Rigasche Zeitung*” steidza ziņot par kārtējo šādu notikumu.⁴³

4. att. Pētera Stučkas režīma laikā 1919. gada ziemas beigās uz vācu landšturmista pieminekļa pamata uzstādīja sociālisma ideologa Kārļa Marksa bisti
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

Latviešu aprindās piemineklis netika cienīts, jo bija vācu varas apliecinājums. Latviešu pēckara trimdas izdevumā “Laiks” kādreizējais studentu korporāciju žurnāla “Universitas” redaktors, tā laika aculiecinieks Felikss Krusa apgalvoja, ka latviešu vidū paguva pat izplatīties ironisks izteiciens: “Kas tika sists un nenosists, to tagad sargā landšturmists.”⁴⁴ Piemineklis nostāvēja aptuveni trīs mēnešus, līdz tika novākts bez plašākas publicitātes. Tā pazušanas apstākļi līdz šim ir bijuši neskaidri. Versija, ka to gāzusi Pētera Stučkas valdība 1919. gada sākumā, kad landšturmista vietā uzslēja sociālisma ideologa Kārļa Marksa bisti (sk. 4. att.),⁴⁵ neatbilst patiesībai. Kā liecina Pētera Grota laikrakstā “Diena” stāstītais, drīz pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, vēl vācu okupācijas karaspēkam atrodoties Rīgā, landšturmista pieminekli no postamenta nogāza studentu korporācijai “Selonija” piederīgie jaunieši ar P. Grota mātesbrāli arhitektu, Latvijas Neatkarības kara dalībnieku, vēlāko “Pērkonkrusta” vadītāju Gustavu Celmiņu priekšgalā. Viņi landšturmista figūru ar virvi vilkuši pa Rīgas

ielām un kādā pagalmā sadedzinājuši, paturot landšturmista koka šautenes galu kā trofeju.⁴⁶ Šo faktu netieši apstiprina zinātnes vēsturnieka, trimdinieka Guntara Saivas savāktā un laikrakstā “Latvijas Vēstnesis” publicētā informācija par “Seloniju”, kas kopā ar “Tālaviju” rūpējās par drošību Latvijas proklamēšanas pasākuma laikā Rīgas Otrajā teātrī (tagad Nacionālais teātris). Savukārt nākamajā dienā, 1918. gada 19. novembrī, G. Celmiņš kopā ar citiem seloņiem izkāris sarkanbaltsarkano karogu pie Baltijas Tehniskās augstskolas, tagadējās Latvijas Universitātes galvenās ēkas.⁴⁷ Visdrīzāk karoga pacelšana un landšturmista gāšana notika šī pasākuma ietvaros, tieši 1918. gada 19. novembrī, jo abi objekti atradās pavisam līdzās.

Otra ievērojamākā epizode “pieminekļu karā” ir saistīta ar Liepāju. 1916. gada 7. maijā Piejūras parkā, kādreiz te bijušās Kūrmājas priekšplānā uzstādīja pieminekli par godu Liepājas iekarošanas pirmajai gadadienai. Tas bija marmora postaments, kuru vainagoja Vāciju simbolizējošs ērgļa tēls, postamenta sānos bija Vācijas ķeizara Vilhelma II portrets, Austrumu frontes virspavēlnieku Paula fon Hindenburga (*P. von Hindenburg*) un Ērika Ludendorfa (*E. Ludendorf*) portretu bronzas medaljoni (sk. 5. att.). Šis piemineklis tolaik tika dēvēts par “Hindenburga kolonnu”. Liepājas vācu prese rakstīja, ka pieminekli esot izveidojuši paši vācu karavīri savām rokām.⁴⁸ Atšķirībā no Rīgas bezpersoniskā landšturmista “Hindenburga kolonnai” bija izteikti politisks mērķis – cildināt minētās amatpersonas un Vācijas impēriju. Salīdzinājumā ar pieminekli landšturmistam tā nostāvēja krietni ilgāk – līdz 1919. gada 27. jūnijam, kad darbību svinīgi atjaunoja Kārļa Ulmaņa pagaidu ministru kabinets. Kad Ulmanis Liepājas ostā nokāpa no kuģa “Saratov”, kur bija patvēries visu vācbaltiešu apvērsuma laiku, liepājnieki bija noorganizējuši svinīgu sagaidīšanu. Monumenta demontāža bija svētku kulminācija, kura noslēdzās ar Latvijas un sabiedroto valstu himnām.⁴⁹ Demontāža gan negāja visai gludi, jo Vācijas impērijas ērglis bija pamatīgi iecementēts un tā nokalšana prasīja daudz laika, neizdevās arī postamenta efektīga nogāšana ar virves palīdzību.⁵⁰ Pasākumā piedalījās ne tikai latvieši. K. Ulmani ostā sagaidīja Liepājā esošā

5. att. Hindenburga kolonna Liepājā, apmēram 1917. gada pavasarī
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

vācbaltiešu firsta Anatola fon Līvena (*A. von Lieven*) militārās vienības godasardze. Klāt bija arī vācbaltiešu zemessardzes (turpmāk – *landesvēra*, *die Baltische Landeswehr*) karavīri.⁵¹ Visdrīzāk tas bija tādēļ, ka daļa vācbaltiešu bija neapmierināta ar Vācijas zaudējumu karā un pēc dienas (1919. gada 28. jūnijā) gaidāmo vāciešus pazemojošā Versaļas miera līguma parakstīšanu, tādēļ tobrīd kā vienīgo pieņemamo alternatīvu lieliniekiem saredzēja K. Ulmaņa vadīto Ministru kabinetu.

Daudzi vācbaltieši nosodīja monumentu barbarisko postīšanu. Piemēram, pēc notikumiem Liepājā “*Rigasche Zeitung*” pat publicēja rakstu ar nosaukumu “Skulptūru slepkavība”, kur izteica sašutumu par attieksmi pret monumentiem, kas bijusi novērojama pēdējos gados.⁵² Rīgā tiešām vairs nebija palicis neviena pieminekļa, atskaitot Rolanda statuju Rātslaukumā. Tas tādēļ, ka kara laikā bija notikusi pieminekļu evakuācija uz Krievijas impērijas neokupētajām teritorijām. Toreiz demontēja un aizveda pirmo monumentālo pieminekli Rīgā – Uzvaras kolonnu (latvieši to sauca par “uzvaras stabu”), kas slavināja Krievijas uzvaru pār

Napoleonu. Tāds pats liktenis bija Pētera Pirmā pieminēklim, Barklaja de Tolli pieminēklim, “Zelta bruņiniekam”, kas izdaiļoja artēzisko aku un skvēru pie Bastejkalna, bīskapa Alberta statujai Doma krustejā⁵³ un visbeidzot arī Johana Gotfrīda Herdera pieminēklim pie Doma baznīcas. Savukārt pēc Pirmā pasaules kara beigām bija iznīcināts pieminēklis landšturmistam un arī pieminēklis Kārlim Marksam, kuru iznīcināja vācu landesvērs 1919. gada 22. maijā, padzenot no Rīgas Pētera Stučkas padomju valdību.

LANDESVĒRA BRĀĻU KAPU KOMPLEKSS UN HERDERA PIEMINEKLIS

Spilgtākā “pieminēkļu kara” epizode starpkaru periodā bija atgadījums landesvēra brāļu kapu kompleksā Rīgas Meža kapos 1929. gada vasarā.⁵⁴

Par neoficiālu vācbaltiešu svētku dienu Latvijā starpkaru periodā bija kļuvis 22. maijs, jo 1919. gada 22. maijā vācbaltiešu landesvērs atbrīvoja Rīgu no lieliniekiem, kas savas īsās valdīšanas laikā šķiriskā naida un pretvācisko represiju dēļ bija kļuvuši par vācbaltiešu lielāko biedu. 1929. gada 22. maijā apritēja 10 gadu kopš šī notikuma. Viens no svarīgākajiem tās dienas pasākumiem bija piemiņas kompleksa atklāšana Rīgas Meža kapos landesvēra kritušajiem (*Landeswehr-Friedhof*). Tam sekoja grandiozs bankets Lielajā ģildē vācbaltiešu elitei un kara veterāniem.⁵⁵ Tas bija pirmais tik grandioza apmēra svinīgs pasākums vācbaltiešiem pēc Neatkarības kara. Īpaši liela nozīme kapu kompleksa atklāšanā bija vācbaltiešu studentu korporācijām, kas kādreiz veidoja landesvēra ideoloģisko kodolu un visu starpkaru periodu atbalstīja jau iepriekš aprakstītās “vācu misijas” idejas Baltijā. 1918. gada novembra sākumā vācbaltiešu studentu korporācijas bija pieņēmušas īpašu lēmumu, ar kuru bija uzlikts par pienākumu visiem korporāciju aktīvā konventa locekļiem brīvprātīgi iestāties landesvērā.⁵⁶

Ilgā ziedojumu vākšanas kampaņā vācbaltieši bija uzkrājuši līdzekļus un par tiem Meža kapos izbūvējuši iespaidīgu piemiņas

kompleksu. Tas bija gaumīgi atturīgs, bez lieka krāšņuma, tagad teiktu – latvisks. Autori šādu, toreiz par “baltisku” dēvētu, akcentu bija panākuši ansambļa centrālajā daļā paaugstinājumā iepļānojot neapstrādāta laukakmeņa obelisku. Nebija nekādu skulptūru vai tēlu, atskaitot vācu uzvaras simbolu – “Dzelzs krusta” (*Eiser-nes Kreuz*) cilni – un akmenī iekaltos uzrakstus vācu valodā. Ar to landesvēra brāļu kapi atšķīrās no vēlāk – 1936. gadā atklātajiem Rīgas Brāļu kapiem latviešu karavīriem, kur noformējumā dominēja tam laikam aktuālā nacionāli romantiskā tēlainība un skulptūras ar “Mātes Latvijas” tēlu centrā. Starp citu, landesvēra kritušie bija apglabāti Meža kapu vācu draudzes nodalījumā (kapu austrumu daļā, netālu no žoga), kur bija apbedīti arī Pirmā pasaules kara laikā kritušie Vācijas karavīri, tostarp tā sauktās “Dzelzs divīzijas” karotāji, kuri nelāgu slavu iemantoja 1919. gada jūnijā, kad kaujās pie Cēsīm karoja pret latviešu un igauņu nacionālajiem spēkiem. Gluži blakus landesvēra brāļu kapiem iekārtoja 1927. gadā mirušā Latvijas Republikas pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes atdusas vietu. Kad 1935. gadā bija atklāts tēlnieka Kārļa Jansona veidotais Čakstes kapa memoriāls, iepriekšējā šī kapu vācu sektora dominante – landesvēra brāļu kapi – tapa pilnībā aizsegta. Līdz tam tie bija viegli saskatāmi no Meža kapu galvenās kapličas, jo atradās rietumu–austrumu virzienā orientētās alejas galā. Kaut arī līdz šim nav izdevies gūt apstiprinājumu vēstures dokumentos, ka tas tika darīts ar īpašu nolūku, tomēr šīs pārmaiņas kapos ir tik uzkrītošas un acīmredzamas, ka mudina tās tulkot kā vērstas pret vācbaltiešiem.

Latviešu sabiedrībai vācbaltiešu sarīkotās 22. maija svinības nepatika, par to liecina preses informācija. Cildinoši raksti nebija sastopami, izskanēja tikai kritika un apvainojumi, jo svinības bija saistītas ar landesvēru, kuru uztvēra kā pretlatvisku (resp. pretvalstisku) parādību. Landesvērs 1919. gada 16. aprīlī bija gāzis K. Ulmaņa valdību, pēc Rīgas ieņemšanas īstenojis plašu teroru pret lieliniekiem simpatizējušajiem latviešiem, karojis pret igauņu un latviešu vienībām 1919. gada jūnijā, un tā virsnieki bija saistīti arī ar Pāvela Bermonta-Avalova afēru 1919. gada rudenī. Tradicionāli īpaši asi pret 22. maija svinēšanu iebilda kreisi orientētā

latviešu prese, kas bieži vācbaltiešus uztvēra kā šķiriskus ienaidniekus – baronus un muižniekus. Tā, piemēram, sociāldemokrātu avīze “Sociāldemokrāts” 23. maija ievadrakstā ar zīmīgu virsrakstu ““Atbrīvotāji”, no kuriem Latvija bija jāatbrīvo” landesvēra kādreizējo vadību, augstākos virsniekus Alfrēdu Flečeru (*A. Fletcher*), Hansu fon Manteifelu-Cēgi (*H. Manteuffel-Szoegel*) un Aleksandru Rādenu (*A. Rahden*) nosauca par bandītiem, no kuriem latviešu karavīriem nācās vēlāk atbrīvot pašu Latviju.⁵⁷ Latviešu centriskās un labējās aprindas nebija tik kritiskas. Šajā vidē atteiksme pret landesvēru izpaudās pēc principa “oficiāli par landesvēru, neoficiāli – pret”. Piemēram, Latviešu zemnieku savienības avīze “Brīvā Zeme” vispār pasākumu nepieminēja nedz 22., nedz 23. maijā. Savukārt nacionāli konservatīvais un provāciskāk noskaņotais laikraksts “Latvis” 10 gadu senos notikumus vērtēja kā nozīmīgus visai Latvijas tālākai pastāvēšanai, jo tolaik Rīga taču tika atbrīvota no “sarkanajiem”.⁵⁸

Jau tā saspringtajā latviešu un vācbaltiešu preses polemikā par 1919. gada notikumiem burtisku eksploziju ienesa naktī uz 9. jūniju (svētdienu) notikusī jaunatklātā landesvēra brāļu kapu ansambļa centrālā obeliska saspridzināšana (sk. 6. att.). Tas bija vēl nepiedzīvots notikums Latvijas teritorijas vēsturē. Vācbaltiešu sabiedriski politiskā elite pieminēja spridzināšanā vainoja latviešus – sociāldemokrātus un latviešu militārās aprindas.⁵⁹ Noslēdzot 1929. gada bilanci, vācbaltiešu virsorganizācijas – Tautas apvienības – prezidents Vilhelms fon Rūdigers (*W. von Rüdiger*) landesvēra pieminēja spridzināšanas lietu nosauca par svarīgāko notikumu 1929. gadā. Viņaprāt, šis notikums spilgti apliecinājis, ka 10 neatkarības gados uzticība starp abām tautām nav vairojusies un latvieši nav spējuši izprast vācbaltiešus.⁶⁰ Vēl tālāk gāja vācbaltiešu izdevumi, kas nāca klajā Vācijā. Tā, piemēram, žurnāls “*Baltische Blätter*” jūlija ievadrakstā spridzināšanu interpretēja gandrīz kā valsts organizētu terora aktu un sasaistīja vienotā notikumu ķēdē, kas Latvijā bija vērojama jau kopš agrārās reformas sākuma un tagad sasniegusi kulmināciju. Avīzes izpratnē vistiešākie spridzināšanas vaininieki – latvieši – tika apzīmēti tādiem epitētiem kā “kapu postītāji” un “aku indētāji”.⁶¹ Pretvāciskās lat-

6. att. Saspridzinātais landesvēra brāļu kapu centrālais obelisks
1929. gada 9. jūnijā
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

viešu aprindas nepalika parādā un savā presē puda uzskatu, ka paši vācieši ar savu skaļo, nelojālo uzstāšanos un bravūrīgo vācu spēka demonstrāciju ir izprovocējuši šādu vandalismu, kaut gan kopumā notikušo nosodīja.⁶² Šāds uzskats nebija tālu no patiesības, jo 22. maija pasākums tiešām bija tipiski vācisks, presē nav atrodamas norādes par augstāko latviešu militāro vai politisko aprindu piedalīšanos tajā, oficiālajās vācbaltiešu runās netika pieminēta cīņa par neatkarīgu Latviju, bet lielākoties tika cildināta iestāšanās par vācietību visā “Baltijas zemē” un uzvara pār lieliem tumsonību.⁶³

Pēc gada pieminēkli atjaunoja, akmenī izkala jaunu centrālo obelisku saspridzinātā vietā (sk. 7. att.). Vēl vairākus gadus landesvēra jautājums uzjundīja kaislības brīžos, kad bija jārunā par nesenās pagātnes jautājumiem. Pret vācbaltiešu pieminēkliem kampaņu mēģināja uzsākt pretvāciski noskaņotais dienas laikraksts “Pēdējā Brīdī”, kas 1931.–1932. gada ziemā publicēja rakstus, kur aicināja likvidēt gan landesvēra brāļu kapu memoriālu, gan Johana Gotfrīda Herdera pieminēkli iepretim Doma

7. att. Landesvēra brāļu kapi pēc centrālā kapu obeliska atjaunošanas, 20. gs. 30. gadu vidus. Piemiņas pasākumā piedalās vācbaltiešu studentu korporācijas, kuru biedri aktīvi piedalījās 1919. gada cīņās pret lieliniekiem (no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

baznīcai, par piemēru minot lietuviešu rīcību Klaipēdā, kur tie novākuši visus vācu pieminekļus.⁶⁴

Kara laikā uz Krieviju evakuēto Herdera bronzas bisti Latvija bija 1923. gadā atguvusi no Padomju Krievijas un pēc ilgas stāvēšanas Rīgas pilsētas mākslas muzeja pagrabā 1927. gada 14. jūlijā to atjaunoja vecajā vietā (sk. 1., 1.a att.).⁶⁵ Šādai novilcināšanai visdrīzāk bija politisks raksturs, bet vācbaltieši bija neatlaidīgi un panāca pieminekļa atjaunošanu, uzsverot, ka Herders ir ne tikai vācu filozofs, bet arī daudz darījis, lai pētītu un popularizētu latviešu kultūru (folkloru), tādējādi ierindojot latviešus līdzās citām kultūrtautām, arī vāciešiem.⁶⁶ Trīsdesmito gadu sākumā Rīgas centrā tas bija gandrīz vienīgais piemineklis vēsturiskai personai, turklāt tagad tas atradās pie vācbaltiešu draudzei atsavinātās un latviešiem nodotās Doma katedrāles, tāpēc pretvāciskām aprindām īpaši nepatika. “Pēdējā Brīdī” bija lasāms, ka piemineklis atgādinot par gadu simtiem ilgušajiem vācu laikiem un paredzēts vācu nacionālās apziņas stiprināšanai, tādēļ aicināja novākt to,

līdzīgi kā no Doma baznīcas bija novākta epitāfija landesvēra kritušajiem.⁶⁷ Herdera bistes vietā avīze ierosināja uzstādīt pieminekli vāciešiem – latviešu draugiem – Bībeles tulkotājam Ernstam Glikam vai latviešu laicīgās rakstniecības dibinātājam Vecajam Stenderam.⁶⁸ Vēlāk laikraksta nostāja kļuva vēl nacionālāka, pieprasot Herdera pieminekļa vietā uzstādīt pieminekli kādam nacionālajam ideologam jaunlatvietim, piemēram, Auseklim vai Andrejam Pumpuram.⁶⁹ Vācbaltiešu kopienā laikraksta pretvāciskā nostāja izraisīja klaju nepatiku, to pārpublicēja “*Rigasche Rundschau*”, kas šo Latvijā tobrīd populāro avīzi nievājoši sauca par “joku lapeli” (*Witzblatt*).⁷⁰

Tomēr pret vācbaltiešiem vērsta polemika Latvijā neaprobežojās ar preses publikācijām. Tā, piemēram, 1932. gada 23. februārī pārmetumi par landesvēra brāļu kapu pieminekļa atjaunošanu izskanēja arī no Saeimas tribīnes, jo sakarā ar valsts valodas noteikumu apstiprināšanu vācbaltiešu redzamākais politiskais līderis Pauls Šīmanis (*P. Schiemann*) bija Saeimā aktualizējis vācbaltiešu tiesību ierobežošanas jautājumu. Pretvāciski noskaņotais deputāts Kārlis Bahmanis no Progresīvās partijas aizrādīja, ka latviešu brāļu kapos apbedītajiem esot sabrukuši kapu krusti, kur mirušo vārdus vairs nevar salasīt, bet turpat netālu landesvēra kapos esot par valsts līdzekļiem atjaunots kapu piemineklis un zeltīti kritušo vārdi iekalti akmenī.⁷¹ Te gan jāpiebilst, ka deputāta teiktais tikai daļēji atbilda patiesībai, proti, valdība tiešām bija piešķirusi Ls 4900 pieminekļa atjaunošanai, bet Landesvēra biedrība atteicās šo naudu pieņemt un aizsūtīja atpakaļ, lai nesarežģītu jau tā saspīlētās abu tautu attiecības landesvēra jautājumā.⁷² Saeimā notiekošais sakrita arī ar nacionālsociālisma uzvaras gājienu Vācijā un tā popularitātes kāpumu vācu nacionālajās minoritātēs Centrālajā un Austrumeiropā. Šis apstāklis vēl vairāk stiprināja pretvācisko noskaņojumu Latvijā, jo arī te vācbaltiešus biežāk sāka pieminēt sakarā ar viņu simpātijām nacionālsociālismam. Tieši 1932. gads iegāja vēsturē kā atskaites punkts, kad vācbaltiešus sāka saistīt ar nacionālsociālistu ekspansionisma plāniem Latvijā. 1932. gada 8. novembrī iekšlietu ministrs Jānis Kauliņš pirmo reizi no Saeimas tribīnes oficiāli paziņoja, ka vācbaltiešu aprindas simpatizē

nacismam un jau pirms gada (proti, Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas dienā 1931. gada 18. novembrī) sarīkojušas Rīgā pirmo militarizēto parādi-sanāksmi.⁷³ Pat pēdējā Saeimas sēdē dažas stundas pirms K. Ulmaņa apvērsuma 1934. gada 15. maijā Saeima izskatīja jautājumu par kādu vācbaltiešu skolotāju sanāksmi Rīgas Vācu valsts ģimnāzijā, kur esot aktīvi cildināta nacionālsociālistiskās Vācijas ideoloģija.⁷⁴

IZLĪGUMS PIEMINEKĻU JAUTĀJUMĀ UN OKUPĀCIJAS MANTOJUMS

Trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē vairs par “pieminekļu karu” runāt nevarēja. Laikam ritot, bija noticis zināms izlīgums, kuru veicināja gan autoritārā režīma cenzūra, gan arī vācbaltiešu samierināšanās ar esošo situāciju un latviešu daļēja piekāpība pagātnes mantojuma novērtēšanā. Tā, piemēram, 1939. gada 22. maijā svinībās, ko vietējie vācieši dēvēja par “mūsu vācu svētkiem” (*unsere deutsche Feier*),⁷⁵ jau piedalījās pat valdības un armijas aprindas, prominentākā persona te bija kara ministrs Jānis Balodis.⁷⁶ Savukārt jūnijā vācbaltiešu pārstāvji aktīvi atbalstīja un piedalījās latviskajos oficiālajos svētkos – Cēsu kauju piemiņas pasākumā.

Arī nacistu okupācijas laikā Otrā pasaules kara gados landesvēra kapu ansamblis tika izmantots kā simbols tautas vienošanai pret lieliniekiem. Landesvēra brāļu kapu memoriāla nozīme pat palielinājās. 22. maijs kā svētku diena te bija ļoti izdevīgs. Īpaši pompozas un latviešu presē plaši aprakstītas un ilustrētas bija 1942. un 1943. gada 22. maija svinības, kas izvērtās par lieliem svētkiem, jo tika sasaistītas ar ilgstošu pretlieliniecisma vēsturi vācu izveidotajā Ostlandē jau kopš 1919. gada (sk. 8. att.). Par 1942. gada 22. maija svinībām landesvēra brāļu kapos plašu materiālu publicēja okupācijas laikā izdotie laikraksti “Laikmets” un “Tēvija”, kas šo atceres dienu centās pasniegt kā vāciešus un latviešus vienojošus nozīmīgākos valsts svētkus.⁷⁷

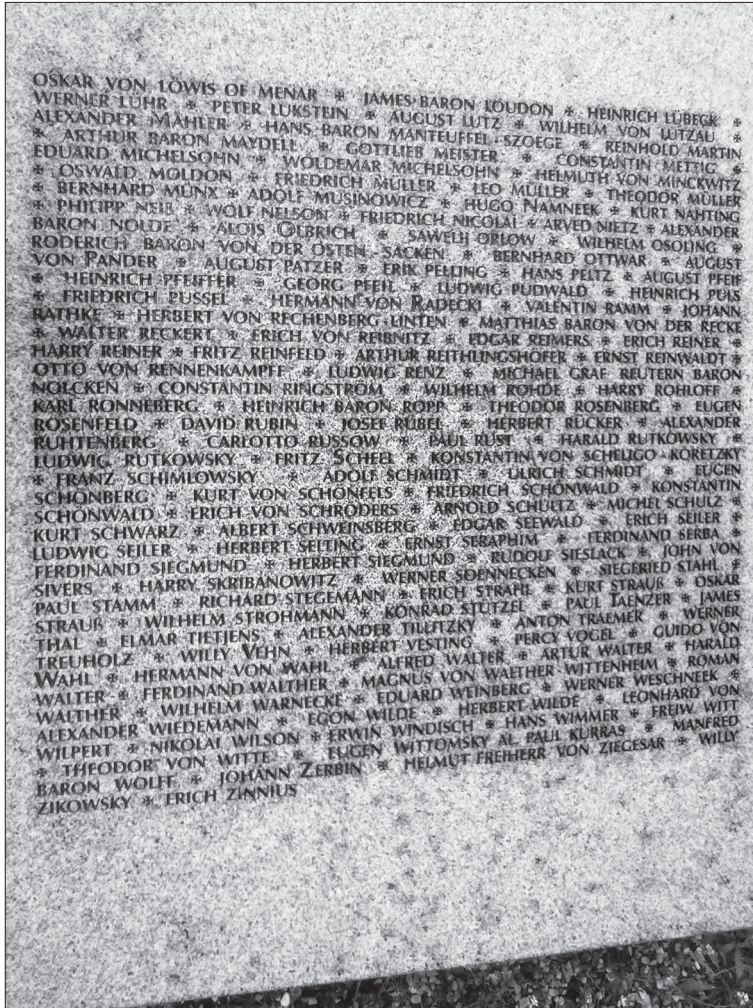
Turpretim vēlākai padomju varai vācbaltiešu kultūras mantojums nebija izdevīgs, jo tas nepalīdzēja spodrināt komunistiskā

8. att. 22. maija svētku svinības nacistu okupācijas laikā 1942. gadā
(no LNB datubāzes “Zudusi Latvija”)

režīma prestižu. Viss vācu vēsturiskais mantojums savā būtībā bija šim režīmam nepieņemams, jo bija antilieliniecisks. Tādēļ pēc padomju okupācijas atjaunošanas antilielinieciska satura monumentus apzināti jauca un postīja. Pēc Otrā pasaules kara pretvāciskās propagandas iespaidā padomju vara demontēja pat Herdera pieminekli. 1959. gadā, kad gaidīja ierodamies sociālistiskās Austrumvācijas vadītāju Valteru Ulbrihtu (*W. Ulbricht*), Herdera krūšutēlu tomēr atjaunoja uz jauna postamenta, tādējādi pilsētā ar tik vācisku izcelsmi varēja aplūkot vismaz vienu vācu pieminekli. Toties landesvēra brāļu kapi bija īpaši nepatīkams pretpadomju simbols, jo te apbedītie bija karojuši pret lieliniecismu. Tādēļ jau apmēram četrdesmito gadu otrajā pusē kapu centrālais obelisks atkal slepenībā tika saskaldīts un tā lauskas turpat apraktas, bet kompleksa apkārtne mērķtiecīgi izdemolēta. Vācu apbedījuma vietām kopš piecdesmitajiem gadiem tika uzslāņoti pēckara apbedījumi.

Diemžēl mūsdienās vairs tikai zinātāji spēj dabā sazīmēt visa landesvēra brāļu kapu kompleksa aprises, tādēļ šī raksta autors

9. att. Mūsdienās pie landesvēra brāļu kapu atjaunotā obeliska uzstādītā kapu plāksne ar kritušo vācbaltiešu vārdiem. Augšdaļā Hansa fon Manteifela-Cēģes vārds (R. Cerūža foto)

katru gadu cenšas vest vēstures studentus izbraukuma lekcijā uz vācbaltiešu karotāju atdusas vietu, stāsta par 22. maiju, lai šis nozīmīgais objekts un ar to saistītie fakti neizzustu no sabiedrības atmiņas. Mūsdienās par landesvēra kapu kompleksu liecina

9.a att. Landesvēra brāļu kapu kompleksa vieta mūsdienās, skats uz atjaunoto centrālo obelisku, kura lauskas sastiprinātas ar dzelzs stieņiem, un memoriālās sienas paliekām, 2015. gada 25. septembris (R. Cerūža foto)

vairs tikai pussagruvušas kāpnes, terase un no zemes izraktais un par vācbaltiešu saziņotajiem līdzekļiem kopā sastiprinātais landesvēra brāļu kapu ansambļa granīta obelisks un pie tā izvietotās divas jaunas kapu plāksnes ar 300 kritušo vārdiem, kuru tapšanā arī savu ierosinājumu kādreiz devis šī pētījuma autors (sk. 9., 9.a att.). Uz vienas no plāksnēm tagad lasāms arī vācbaltiešu varoņa, landesvēra triecienvienības komandiera Hansa fon Manteifela-Cēges (sk. 10. att.) vārds. Manteifela triecienvienība bija galvenais militārais spēks, kas 1919. gada 16. aprīlī gāza Kārļa Ulmaņa pagaidu ministru kabinetu un ļāva izveidot vāciešiem paklausīgo Andrieva Niedras valdību. Tā paša gada 22. maijā Manteifela vienībai bija lieli nopelni Rīgas atbrīvošanā no lieliniekiem, kurā pats Manteifels kaujā par Citadeles cietumnieku atbrīvošanu gāja bojā no lielinieka lodes un tika apglabāts landesvēra brāļu kapos. Kopš 1919. gada 22. maija viņš bija vācbaltiešu

patriotisma un pretlieliniecisma simbols, tādēļ nacistiskās Vācijas okupācijas laikā tagadējā Citadeles iela Rīgā, uz kuras stūra ar Mui-
tas ielu nošāva Manteifelu, tika pārdēvēta viņa vārdā.⁷⁸ Vēlākam
padomju režīmam nacistu okupācijas varas pasākumi landesvēra
kapos un turpat apglabātā Manteifela cildināšana bija skaidrs
pierādījums, ka vācbaltiešu vēsturiskais mantojums ir radniecīgs
vai pat identisks nacismam. Tādēļ vācisko pagātnes mantojumu
centās iznīdēt vai vismaz ignorēt. Kopš sešdesmito gadu beigām
latviešu trimdas prese regulāri sāka ziņot par mirušo piemiņas
dienu (ikgadējo svecīšu vakaru) kā masveida protesta formu pret
okupācijas režīmu Latvijā.⁷⁹ Kā zināms, padomju okupācijas laikā
milicija un VDK aģenti īpaši dedzīgi uzraudzīja tos, kas devās
pie Latvijas prezidenta Jāņa Čakstes memoriāla aizdegt svecīti.
Tolaik parasti katru reizi bija kādi aizturētie. Turpat aiz Čakstes
pieminekļa izpostīto vācbaltiešu landesvēra brāļu kapu centrā-
lajā paaugstinājumā arī mēdza degt klusējošā protesta svecēs.

Šajā rakstā ir bijusi iespēja ilustrēt tikai dažas spilgtas epizodes,
kas raksturo latviešu un vācbaltiešu kultūras identitātes aspektus.
Aprakstītās epizodes liecina, ka abas tautības savu kultūras iden-
titāti nespēja aplūkot nošķirti viena no otras. Latviešu kultūras
identitāte nebija iedomājama bez ilgstošās vācu ietekmes, līdzīgi
arī vietējie vācieši bija gadsimtiem iespaidojušies no latviešu vides
un ar to saraduši, uztvēra etniski daudzšķautņaino sabiedrību
kā vienotu ģimeni. Kopīgu abu tautu izpratni par savu identitāti
apliecina attieksme pret tāda kultūrvēsturiskā mantojuma sagla-
bāšanu, kas ir veidojies līdz 19. gadsimta beigām – 20. gadsimta
sākumam. Latvijas valsts pat pārņēma vācbaltiešu iniciatīvu kul-
tūrvēsturiskā mantojuma apzināšanā, un latviešu vairākums bija
gatavs saglabāt senākās pagātnes liecības (pilis, muižas, citus
pieminekļus). Tomēr Kārļa Ulmaņa autoritārisma posmā bija
atsevišķas latviešu iniciatīvas, kas ierosināja likvidēt vācbaltiešu
mantojumu vai to pārveidot atbilstoši latviešu interesēm. Krietni
atšķirīgāka situācija ir abu tautību vērtējumā par neseno vēstures
mantojumu, kas attiecas uz 20. gadsimtu. Šeit presē visu starpkaru
periodu valdīja augsta politizētības pakāpe. Kopš Pirmā pasaules
kara Latvijas teritorijā izveidotos monumentus katra tauta vērtēja

10. att. Hanss fon Manteifels-Cēge – vācbaltiešu landesvēra triecienvienības komandieris, kas krita Rīgas atbrīvošanas kaujās 1919. gada 22. maijā, apbedīts landesvēra brāļu kapos (no Baltischer Landeswehrverein (Hrsg.) (1929). *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus. Ein Gedenkbuch*. Rīga: Löffler, S. 25)

atbilstoši savām politiskajām mērauklām. Tā, piemēram, vācbaltiešiem nebija iebildumu pret vācu okupācijas laikā Pirmajā pasaules karā uzsliejamiem monumentiem (“Hindenburga kolonna”, “Dzelzs landšturmists”), turpretim latvieši šos monumentus iznīcināja, tiklīdz vācieši zaudēja kontroli pār politisko situāciju Latvijas teritorijā. Nesamierināmas abu tautu pozīcijas bija Neatkarības kara vērtējumā. Vācbaltieši te vienmēr īpaši izcēla landesvēra lomu cīņās pret lieliniekiem, bet nemēdza pieminēt cīņu par neatkarīgu Latviju. Tas provocēja latviešus uz politiski tendētu pretdarbību. 1929. gadā, kad tika atklāts landesvēra brāļu kapu komplekss, tika piedzīvota “pieminekļu kara” kulminācija – nenoskaidroti pretvāciski aktīvistu uzspridzināja kapu kompleksa centrālo obelisku. Landesvērs latviešu sabiedrībā tradicionāli asociējās ar pretlatvisku politiku, tādēļ arī padomju okupācijas laikā Latvijā nebija nevienas autoritātes, kas vēlētos saglabāt landesvēra brāļu kapu kompleksu Rīgas Meža kapos, un tas bija

nolempts iznīcībai. K. Ulmaņa autoritārisma gadu publikācijas presē iezīmē vācbaltiešu identitātes raksturojumu, kāds tas bija izveidojies līdz Otrajam pasaules karam. Vācbaltieši, no vienas puses, centās identificēties kā Latvijai (resp. Baltijai) piederīgi, ar atbilstošu baltisku kultūrvēstures bagāžu, bet, no otras puses, tiecās saglabāt savu vāciskumu, lai pretendētu uz kultūras autonomijas iespējām Latvijā, kā arī trīsdesmitajos gados sāka simpatizēt nacionālsociālismam, kas bija pilnīgi jauna vācbaltiešu identitātes iezīme. Turpretim latviešu apziņā vācbaltieši bija drīzāk vācieši ar latvisku iezīmju piejaukumu vai pat pārvācoti latvieši, tādēļ viņu tiekšanās pēc savadabības saglabāšanas neuzskatīja par pamatotu, bet vēlāk – trīsdesmitajos gados – līdz ar nacionālsociālisma izplatību arvien vairāk saredzēja vācbaltiešos agresīvu plānu īstenoņtājus.

ATSAUCES

- ¹ *Latvijas statistikā gada grāmata 1934* (1935). Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 8.–9. lpp.
- ² Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības 01.01.2015. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde*. http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/01.01.2015/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf (skatīts 29.09.2015.).
- ³ Raimonds Cerūzis (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 291 lpp.
- ⁴ Inesis Feldmanis (2012). *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 106 lpp.
- ⁵ Raimonds Cerūzis (2003). Divas izpratnes par valstiskām vērtībām. Latviešu un vāciešu attiecības 1929. un 1939. gada vēsturisko atceres dienu laikā. *Latvijas Vēsture*, 3, 47.–57. lpp.
- ⁶ Raimonds Cerūzis (2009). Latvijas Brīvības cīņas vācu nacionālās minoritātes vērtējumā (1918–1939). No: *Daugavpils Universitāte. Vēsture: avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XVII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli*. Daugavpils: Saule, 44.–56. lpp.; Raimonds Cerūzis (2009). Latvijas okupācijas problēma vācbaltiešu publicistikā pēc Otrā pasaules kara. No: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 507.–520. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.); Raimonds Cerūzis. Valsts, tautas, dzimtenes vai novada vēsture? Ieskats vācbaltiešu autoru vēstures koncepcijā. (Raksts iesniegts

2013. g. publicēšanai Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos); Raimonds Cerūzis (2014). Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules karā = On the both sides of the frontline: Baltic German during the First World War. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata = Yearbook Latvian War Museum*, Nr. 15. Rīga, 194.–207. lpp.
- ⁷ Sk., piemēram: Kaspars Zellis (2014). Atmiņas versija. Savējie un svešie Latvijas Republikā. *Tīrraksts*, 2, 70.–73. lpp.
- ⁸ Cerūzis. *Vācu faktors Latvijā*, 24.–36. lpp.
- ⁹ Siegfried von Vegesack (1957). *Die baltische Tragödie. Romantrilogie*. Heilbronn: Salzer, S. 458; Siegfried von Vegesack (1957). *Der Letzte Akt*. Heilbronn: Salzer, 285 S.
- ¹⁰ *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10. sēj. (2011). Rīga: Antēra, 20015.–20018. sl.
- ¹¹ Jānis Lapiņš. Nacionāli īpatnējais. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.06.1922., 561. lpp.
- ¹² Ernests Felsbergs. Latviešu attieksme pret mākslu. *Jaunā Latvija*, 01.01.1918.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Helmut Muskat (1934). *Bismarck und die Balten. Ein geschichtlicher Beitrag zu den deutsch-baltischen Beziehungen*. Stuttgart; Berlin: Ebering, S. 137.
- ¹⁵ Hans Rothfels (1930). *Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken. Vortrag bei der öffentlichen Sitzung der gelehrten Gesellschaft zu Königsberg am 12. Januar 1930*. Halle (Saale): Niemeyer, S. 2; Wilhelm von Fircks (1929). Einleitung. In: *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus. Ein Gedenkbuch*. Riga: Löffler, S. 3–4.
- ¹⁶ David Feest (1996). Abgrenzung oder Assimilation. Überlegungen zum Wandel der deutschbaltischen Ideologien 1918–1939 anhand der “Baltischen Monatsschrift”. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, H. 4. Marburg: Das Herder-Institut, S. 514, 522, 530.
- ¹⁷ Andrejs Zārds. Vācu misijas gals latviešu zemē. *Universitas*, 18.11.1939., 370. lpp.
- ¹⁸ Bernhard von Hollander (1934). Die Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934. In: *Zur Jahrhundertfeier der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934*. Sonderdruck der Baltischen Monatshefte. Rīga: Plates, S. 1–2; Bernhard von Hollander (1934). Erinnerungen an die Blütezeit der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1883–1902. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*. Riga: Jonck & Poliewsky, S. 70–75.
- ¹⁹ “Die Herkunft der Deutschbalten”. Vortrag von Dr. h.c. W. Wachtsmuth in der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde. *Rigasche Rundschau*, 10.12.1936.

- ²⁰ Jānis Straubergs. Baltvācu izcelšanās. *Rīts*, 06.01.1937.; Bez dabiska pamata. Turpat, 07.01.1937.; Pārtautotie latvieši. Turpat, 08.01.1937.; Turīgo latviešu ievilkšana vāciešos. Turpat, 09.01.1937.; Atlauzts zars. Turpat, 10.01.1937.
- ²¹ Jānis Straubergs. Atlauzts zars. *Rīts*, 10.01.1937.
- ²² Johann Leonhard von Parrot (1839). *Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten: mit Hinblick auf einige benachbarte Ostseevölker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums*. Berlin: Verlag von Carl J. Klemann, 250 S.; Ernst August Pffingsten (1843). *Über die Feste der alten Letten*. Mitau: [b.i.], 20 S.; Johann Georg Kohl (1841). *Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, oder, Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland*. Dresden; Leipzig: Die arnoldische Buchhandlung, 452 S.
- ²³ *Das Inland: eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur* (1836–1863). Dorpat: C. A. Kluge.
- ²⁴ Carl Schirren (1852). *Nachrichten der Griechen und Römer über die östlichen Küstenländer des Baltischen Meeres: als Programm einer historischen Topographie Livlands und seiner Grenzen im Mittelalter*. Riga: N. Kymmell, 20 S.
- ²⁵ Hollander. Die Gesellschaft für Geschichte, S. 11–12.
- ²⁶ Burchard von Ulrichen (1934). Das Baltische Baudenkmäler-Archiv. In: *Zur Jahrhundertfeier der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934*. Sonderdruck der Baltischen Monatshefte. Riga: Plates, S. 26.
- ²⁷ Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture, 1914–1940*. Stokholma: Daugava, 641. lpp.
- ²⁸ Ulrichen. Das Baltische Baudenkmäler-Archiv, S. 25.
- ²⁹ Hans von Rimscha. Positive Hinwendung zur gemeinsamen Vergangenheit. *Rigasche Post*, 20.02.1938.
- ³⁰ Wilhelm Bockslaff. Unser altes Riga: verlorene Baudenkmäler. *Rigasche Rundschau*, 11.03.1937.
- ³¹ Turpat.
- ³² Hans Wenschkewitz (1956). Die kristlichen Kirchen in Lettland zwischen den beiden Weltkriegen. In: R. Wittram (Hrsg.). *Baltische Kirchengeschichte: Beiträge zur Geschichte der Missionierung und der Reformation, der evangelisch-lutherischen Landeskirchen und des Volkskirchentums in den Baltischen Landen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 289–290.
- ³³ Artūrs Kroders (1938). Latvijai latvisku seju. *Vārds*, Nr. 8 (jūlijs); Artūrs Kroders. Latvijai latvisku seju. *Brīvā Zeme*, 21.07.1938.; A. V. Jā, vai tām jārēgojas? *Kurzemes Vārds*, 23.07.1938.

- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Zwei Auffassungen über die Ordenszeit im Rahmen der Landesgeschichte. *Rigasche Rundschau*, 16.07.1938.; Um die Beseitigung der Ordensruinen. *Baltische Monatshefte*, Nr. 7–8, 01.07.1938., S. 448–451.
- ³⁶ [Kārļa Vanaga raksts par tūrismu (1938)] *Tūrisma Apskats*, 8/9, 23.–28. lpp.
- ³⁷ Rīgas pilsētas ielu un laukumu jaunie nosaukumi. *Policijas Vēstnesis*, 09.11.1923.
- ³⁸ Unsere Strassennamen. *Libausche Zeitung*, 12.09.1923.
- ³⁹ Rīga, “Dzelzs landšturmists”. *Lidums*, 19.07.1918.
- ⁴⁰ *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960* (1970). Köln; Wien: Böhlau Verlag, S. 413; *Jahrbuch des baltischen Deutschtums* (1962), S. 75–77.
- ⁴¹ Die Feier des 3. September. *Rigasche Zeitung*, 04.09.1918.
- ⁴² Aus den besetzten Gebiete. *Libausche Zeitung*, 06.09.1918.
- ⁴³ Nagelung des “Eisernen Landstummannes”. *Rigasche Zeitung*, 16.09.1918.
- ⁴⁴ Felikss Krusa. Savā pusē un svešās zemēs. Feliksa Krusas stāsts par mūža pieredzējumiem (4.), astoņpadsmitajā gadā. *Laiks*, 13.08.1966.
- ⁴⁵ Elīna Starostniece. Pieminekļis runā savā laika balsī. *Diena*, 29.06.2002.
- ⁴⁶ Pēteris K. Grots. Koka Frici negāza Stučkas vīri. *Diena*, 17.07.2002.
- ⁴⁷ Pie saknēm: Latvijas valsts un tās vīri. *Latvijas Vēstnesis*, 17.09.1998.
- ⁴⁸ Libau ein Jahr lang deutsch; Der Gedenkstein zur Erinnerung an den 7. Mai. *Libauische Zeitung*, 06.05.1916.
- ⁴⁹ Par Latvijas pagaidu valdības atjaunošanu Liepājā. *Baltijas Vēstnesis*, 30.06.1919.
- ⁵⁰ Umsturz der Hindenburgsäule in Libau. *Rigasche Zeitung*, 01.07.1919.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² Skulpturenmord. *Rigasche Zeitung*, 06.07.1919.
- ⁵³ Bīskapa Alberta statuju atjaunoja 2001. gadā, pateicoties vācbaltiešu ziedojumiem.
- ⁵⁴ Cerūzis. Divas izpratnes par valstiskām vērtībām, 47.–57. lpp.
- ⁵⁵ 1919–22. Mai–1929; Der Aktus in der St. Marien-Gilde. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1929.; Die Enthüllung des Gedanksteins der Landeswehr. *Rigasche Rundschau*, 23.05.1929.
- ⁵⁶ Turpat; *Concordia Rigensis 29.11.1869.–29.11.1969. Festschrift. Chronik. Album. Statistisches* (1969). Hamburg: [Concordia Rigensis], S. 33.
- ⁵⁷ “Atbrīvotāji”, no kuriem Latvija bij jāatbrīvo. Baznīckungi kopā ar baroniem lūdz Dievu par tautas slepkavām. *Sociāldemokrāts*, 23.05.1929.
- ⁵⁸ Rīgas atbrīvošanas 10 g. atceres dienās. *Latvis*, 23.05.1929.
- ⁵⁹ Ein ruchloses Bubenstück. Der Gedenkstein der Gefallenen der Landeswehr gesprengt! *Rigasche Rundschau*, 10.06.1929.; Der Feldzug der Krieger gegen die Deutschen. *Rigasche Rundschau*, 14.06.1929.

- ⁶⁰ Wilhelm von Rüdiger (1929). Deutsch-baltische Volksgemeinschaft. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland 1930*. Riga: Loeffler, S. 1.
- ⁶¹ *Baltische Blätter*, 01.07.1929.
- ⁶² Terora akts meža kapos. *Pēdējā Brīdī*, 11.06.1929.
- ⁶³ 1919–22. Mai–1929; Der Aktus in der St. Marien-Gilde. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1929.
- ⁶⁴ Novācams Herdera pieminēklis. *Pēdējā Brīdī*, 17.12.1931.; Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁶⁵ Die Herderbüste aufgestellt. *Rigasche Rundschau*, 14.07.1927.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁶⁸ Novācams Herdera pieminēklis. *Pēdējā Brīdī*, 17.12.1931.
- ⁶⁹ Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁷⁰ Aus unseren Witzblättern. *Rigasche Rundschau*, 17.12.1931.
- ⁷¹ Latvijas Republikas IV Saeimas 2. sesija, sēde 1932. gada 23. februārī. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 4. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 84. sl.
- ⁷² Zur Rücksendung der 4900 Lat. *Rigasche Rundschau*, 15.08.1929.
- ⁷³ Latvijas Republikas IV Saeimas 4. sesija, sēde 1932. gada 8. novembrī. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 4. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 402. sl.
- ⁷⁴ Latvijas Republikas IV Saeimas 9. sesija, sēde 1934. gada 15. maijā. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 9. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 231.–232. sl.
- ⁷⁵ Der Tag des Sieges. Vor zwanzig Jahren. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1939.
- ⁷⁶ Dem Gedenken der Helden. Karnzniederlegung auf dem Bruderfriedhof – Weihestudne am Ehrenmal. *Rigasche Rundschau*, 23.05.1939.
- ⁷⁷ Viņu upuri nebija veltīgi. *Laikmets*, 29.05.1942., 8. lpp.; Rīgas atbrīvošanas piemiņas svinības. *Tēvija*, 23.05.1942.
- ⁷⁸ Rikojumi par Rīgas pilsētas ielu, laukumu un parku pārdēvēšanu. *Rikojumu Vēstnesis*, 01.05.1942., 365.–366. lpp.
- ⁷⁹ Žogi meža kapos Rīgā. *Londonas Avīze*, 17.01.1969.; Ziņas no Latvijas. *Londonas Avīze*, 15.01.1971; “Rubļu mūris”. *Austrālijas Latvietis*, 29.01.1971.

LATVIANS AND BALTIC GERMANS IN THE INTERWAR PERIOD: FROM COMMON IDENTITY UP TO THE “WAR OF MONUMENTS”

Raimonds Cerūzis

Dr. hist., assistant professor, leading researcher at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, member of the Government Commission for KGB Research.

Research interests: the foreign factor in the history of Latvia, the modern history of the Baltic region, interethnic relations, the history of ideology.

E-mail: raimonds.ceruzis@lu.lv; Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

The article is devoted to the Latvian and Baltic German common and different identity issues and the so-called war of monuments problem in the interwar period (1918–1939). As an example significant events are selected in the field of interpretation of the cultural heritage, especially monuments with political background, and their creation, maintenance and destruction. Examples described in the article reveal both common identity of the Latvians and Baltic Germans as well as the ideological opposition which were later used by the Soviet and German occupation regimes in their interests.

Key words: 20th century, ideology, cultural history, Baltic Germans, *Landeswehr*, World War I, monuments, interethnic relations.

Summary

The Latvian and Baltic German (*Deutschbalten*) interethnic relations are usually studied on the basis of political history. Today the political background of interethnic relations is quite well explored. In contrast the common and different identity issue of both nationalities has gained relatively little attention from researchers of Latvian, German Baltic and other descent. The so-called war of monuments problem between the Latvians and Baltic Germans in the interwar period (1918–1939) belongs to special research problems of the author. The question of historical heritage and monuments was one of the most notable in Latvian and Baltic German relations during the interwar period.

Both the Baltic Germans and Latvians took care of the preservation of common cultural heritage. By the time of the proclamation of the independence of Latvia in 1918, most memorials, monuments and

architectural masterpieces were created by the Baltic German artists, sculptors and architects. The Baltic Germans also did a lot of initial work in the research of political, cultural history and archaeology. The Latvians recognized most merits of Baltic German research, but there were several cases in the interwar period when the Latvians and the government of Latvia came into conflict with the German community as regards the cultural heritage.

A controversial issue was the rebuilding of the surroundings of the Dome Cathedral in the capital city Riga, namely the demolishing of low-value buildings around the Cathedral. Latvians in general supported the idea of the creation of Dome Square; the majority of Germans had a similar view. However, a few outstanding Baltic German architects rejected any change in the Old City of Riga. More acute question was the preservation of the ruins of German medieval castles. A popular idea of the Latvian society was the demolishing of the ruins of all castles and the creation of museums in preserved castles and manor houses, which would show long suffering of the Latvians under the yoke of foreign powers.

Another question discussed in the article relates to the monuments (e.g. sculptures) with recent political background. In the interwar period the Latvian and German press published various hostile articles about the issue of monuments, therefore it is possible to name it the “war of monuments”. The conflict was based on the national ideology of each national group. After World War I only a few monuments, devoted to a historical person or historical event, were left in Latvia, all of them with German background. This issue was highly symbolic in the minds of people. Particularly significant the “war of monuments” was during the remembrance days of the recent history. The most significant remembrance day in the interwar period and later during the rule of German Nazi occupation (1941–1944) was 22 May. On 22 May 1919, Baltic German *Landeswehr* (National Guard) liberated the city of Riga from Bolsheviks.

The list of controversial monuments is ranging from the monuments of the Russian Empire, for example, the monument to J. G. Herder, and German occupation during World War I (1916–1918), for example, “Guardman” in the centre of Riga and “Hindenburg Column” in Liepāja (Libau), including even such symbolic cultural and historical values as the whole Old City of Riga, whose identity and historical significance was discussed. However, the most

notable event in the interwar period was the creation of a memorial to fallen Baltic German soldiers (*Landeswehr-Friedhof*) in Riga. The Baltic German soldiers were active fighters against Bolsheviks in 1919. The conflict involving the fallen soldiers of *Landeswehr* escalated on 6 June 1929 when the anti-German activists blew up the central obelisk of the cemetery ensemble. It was an unprecedented event. Later the monument was restored partly with the help of public funds. Only at the end of the 30s relationships between the Latvians and Baltic Germans improved and the “war of monuments” ceased.

During the Soviet occupation the cemetery of the Baltic German soldiers was systematically demolished, this time by the authorities themselves. The central obelisk was blown up again. Thus Soviet authorities tried to destroy evidence of anti-Soviet traditions in the Latvian society.